

RECENSIES

leed dus ook liberaal was. Dat geldt zeker ook voor de Gelders-Overijsselse adelskringen, die Verkade wel wat generaliserend als gematigd-progressief aanduidt: het waren niet allen Van der Capellens die zich roerden. Bovenal mag niet over het hoofd worden gezien dat de vriendschap met Schimmelpenninck dateert uit een periode waarin Thorbecke ronduit conservatief was: juist toen, in de jaren twintig, vond hij in de Gelderse edelman een hulpvaardige vriend niet alleen, maar ook een mogelijke geestverwant. Thorbecke rond 1830 te karakteriseren als 'huisideoloog van de Gelders-Overijsselse constitutionelen' (99) suggereert daarom ten onrechte dat Thorbecke in die tijd reeds 'liberaal' dacht. In dit verband is het trouwens ook interessant dat Schimmelpenninck onder liberalisme niet veel meer dan een welwillend paternalisme verstond (100). Om tot een sluitend verhaal te komen moet Verkade ook teveel zijn toevlucht nemen tot de veronderstellende wijs: Thorbecke 'zal wel' dit en 'zal wel' dat (103, 287).

Deze kritische kanttekeningen willen overigens geen afbreuk doen aan de waarde van dit boek, dat een aantal nuttige voorbeelden geeft van Thorbecke als praktisch hervormer en als doorbreker van vastgeroeste patriarchale gezagsverhoudingen.

H. van der Hoeven

C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, II. *Classis Dordrecht ca.* (Dordrecht: J. P. van den Tol, 1974, 440 blz., geïll., personenregister).

Na de behandeling van het gebied rond Gorinchem in deel I, dat in 1971 verscheen, geeft de auteur thans de geschiedenis van twintig merendeels westelijker gelegen gemeenten, namelijk Dordrecht en Schoonhoven, op IJsselmonde, in de Hoeksche en in de Alblasserwaard en in de Vijfherenlanden. Materiaal dat hij nog vond over de in het vorige deel genoemde plaatsen nam hij op in de inleidende hoofdstukken van dit nieuwe boek. Het is wat anders opgebouwd. In deel I stond Gorinchem centraal met als voornaamste figuur H. P. Scholte. Ditmaal werd het meer een verhaal over afzonderlijke gemeenten. Met grote ijver is allerlei uit de plaatselijke geschiedenissen nagespoord en gecopieerd. Belangstellenden in familierelaties zullen zeker waarderen, dat veel naamlijsten van gemeentelieden en sympathiserenden zijn opgenomen en het register goed de weg wijst. Wel werd het boek erg opsommend. Chronologisch is er geen verband.

Opvallend is dat volstrekt niet alle groepen die door de Afscheiding van 1834 zijn ontstaan, zich in een landelijk verband wilden voegen. Een aantal had daartegen leerstellige of organisatorische bezwaren. Vooral het aanvragen van overheidserkenning wezen zij af. Daarom gingen zij zich 'gemeenten onder het kruis' noemen, net zoals de vervolgdde schuilkkerken uit de periode voor 1572. Wel hebben de meeste van hen zich in 1869 met de afgescheidenen verenigd, zodat de Christelijke Gereformeerde Kerk ontstond, maar er bleven toch 'Kruisgemeenten' zelfstandig, vaak door de invloed van een predikant of van een ouderling. De schrijver volgt hun historie tot 1869, maar gemeenten van dat type zijn er in deze streek tot op de huidige dag.

Vooral in de eerste decennia hebben de afgescheiden groepen getobd met ongevormde voorgangers. Een academisch opgeleid man als Scholte moest zich aan hun instruering wijden, maar lang niet altijd had dat veel resultaat. In tweeërlei opzicht is zijn invloed van betekenis geweest. Hem was weinig gelegen aan de 'Dordtse kerkorde' van 1619, terwijl andere leiders van de Afscheiding zich daaraan wel wilden gaan houden. Dat bewerkstelligde een zeker isolement ten opzichte van de rest van het land en leidde vaak tot wrijving als een elders gevormd predikant in een van de hier beschrevene werd beroepen. Belangrijker is nog Scholte's keus bij de emigratie. Toen deze in 1846 op gang kwam naar de

Verenigde Staten, zochten de meeste afgescheidenen een toekomst in Michigan, maar Scholte ging naar Iowa. De gemeenteleden uit het rivierengebied volgden hem in die beslissing zoals ook menige door hem opgeleide voorganger deed. Te Leerdam moet de gemeente door deze emigratie tot op de helft zijn verminderd, te Spijk bij Gorinchem is zelfs de afgescheiden groep haast in haar geheel vertrokken. De auteur is hun wegen nagegaan en heeft hun nakomelingen bezocht. Hij geeft ons een denkbeeld van de omvang van deze uittocht.

Evenals in het eerste deel toont de auteur hoezeer hij zich geestelijk aan de afgescheidenen verwant voelt. Nergens verbergt hij dat oordeel en soms deelt hij wat onverhoeds blaam of lof uit. Als hij toekomt aan een volgend deel, wil hij misschien de onjuistheid op bladzijde 11 corrigeren die daar nogal programmatisch staat. Hij schrijft daar aangaande de belofte van aanstaande hervormde predikanten na 1816, dat het oude ondertekeningsformulier niet langer werd gehanteerd. Maar de zinsneden die hij citeert over 'de leer welke overeenkomstig Gods heilig Woord in de aangenomen Formulieren... is vervat' zijn juist uit het nieuwe formulier! En als hij dan vervolgt: 'In plaats daarvan moest men verklaren, dat men de... Formulieren... aanvaardde, voor zover zij met Gods Woord overeenstemden', geeft hij een interpretatie van dat woord 'overeenkomstig' maar niet wat men 'moest' verklaren. Met een goed geweten lezen en lezen anderen in plaats van zijn vetgedrukt 'voor zover' het woordje 'omdat'. En trouwens: hadden ooit de strakkere formuleringen van voor 1816 verhinderd dat er verscheidenheid van leer ontstond? Op de rug van zo'n volgend deel mag wel een nummer staan: het is lastig dat dit nieuwe boek precies als deel I is gestempeld. En tenslotte: men maakt iedere Schot boos als men Ebenezer Erskine een 'Engelse' theoloog noemt (180). Hij wordt in vertaling nog steeds gelezen door de geestelijke nakomelingen van de Kruisgemeenten.

O. J. de Jong

M. de Vroede, e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw*, I, *De Periodieken 1817-1878* (Gent/Leuven, 1973); II, *De Periodieken 1878-1895* (Gent/Leuven, 1974).

De reeks, waarvan de twee hier te bespreken delen de eerste zijn, wil het zichtbare product zijn van een project, dat 'de bedoeling heeft het historisch-pedagogisch onderzoek te stimuleren door de belangrijkste reeksen bronnen te inventariseren en aldus algemeen bruikbaar te maken' (1,12). In de inleiding van het eerste deel wijst De Vroede weer eens erop, hoe schamel de geschiedschrijving van opvoeding en onderwijs nog steeds ervoor staat. Hij heeft het hier over België, maar zonder twijfel is deze opmerking nog meer van toepassing op Nederland.

De moderne opvoedingswetenschap kent verschillende differentiaties als bijvoorbeeld de orthopedagogiek, de onderwijskunde en de sociale pedagogiek. De belangstelling voor deze sterk praktisch georiënteerde wetenschappen stijgt nog steeds. Juist door de directe relatie tot de praktijk die deze vakken hebben, lijkt het soms erop of zij de traditioneel belangrijkste tak van de pedagogiek de wijsgerige en theoretische pedagogiek wat buiten spel zetten. Nauw met de theoretische pedagogiek verbonden is de historische pedagogiek. Dit vak probeert pedagogische verschijnselen te beschrijven in hun historische wording. Zolang er pedagogiek of opvoedkunde bestaat is er historische pedagogiek geweest. De jeugd van het vak is dus maar betrekkelijk. Toch is met name wat België en Nederland betreft de oogst aan werken van enige wetenschappelijke kwaliteit gering. In 1950 werd dat voor België nog eens vastgesteld door de Gentse hoogleraar Plancke in zijn: *De historische peda-*